

לגבי שאר פסולי המוקדשין מלבד נותר, נאמר בספרא ובירושלמי שגם הם נשרפים ביום בלבד. לעומת זאת בבבלי במנחות משמע שהם נשרפים גם בלילה, ונחלקו ראשונים בדבר. ברמב"ם מבואר שפיגול נשרף רק ביום, ומאידך שקדשים טמאים נשרפים גם בלילה, ולא ברורה דעתו לגבי שאר פסולי המוקדשין.

חל עליהם דין נותר ופיגול, והגמ' מכריעה שכן על פי ברייתא מפורשת. ביסוד המחלוקת עומדת כנראה השאלה האם הדין שנוטר נשרף רק ביום נאמר רק על היום בו הוא נעשה נותר, או שגם לאחר זמנו אינו נשרף אלא ביום. באחרונים דנו על קרבן פסח אחרי חצות הלילה, האם גם הוא תלוי במחלוקת זו.

מערכה קל. זמן אכילת קרבן פסח (נו,ב)

נמצא, שלכל הדעות זמן אכילת הפסח לדורות צריך להיות כדוגמת ליל יציאת מצרים: לדעת ר"ע, בני ישראל אכלו את פסחם בנחת, למרות חפזונם של המצרים בחצות "למהר לשלחם מן הארץ", ואילו לדעת ראב"ע, בני ישראל סיימו את האכילה עם מכת בכורות.

האם לדעת ראב"ע הפסח בחצות נעשה נותר?

בתוספתא בפסחים (ה,י) נאמר: "הפסח אין נאכל אלא בלילה, ואין נאכל אלא עד חצות, ואין חייבין עליו משום נותר ואין מחשבה פוסלת בו משום פיגול עד שיעלה עמוד השחר". מה טעמו של הבדל זה בין איסור האכילה, שחל כבר בחצות, לבין חיוב נותר, שחל רק בעלות השחר? יש שפירשו שתוספתא זו כדעת ר"ע, שאף הוא מודה שמדרבנן זמנו עד חצות, כדלהלן (חסדי דוד), ומכיוון שמן התורה זמנו כל הלילה – אינו נעשה נותר עד הבוקר. אולם באור זרוע (הל' פסחים סי' רלא) מדייק מהלשון "אין נאכל אלא עד חצות" שזהו דין דאורייתא (כפי שמדייקת הגמ' כאן ממשנתנו, ראה להלן), והסיק מהתוספתא: "אלמא הא בהא לא תליא", כלומר, שאע"פ שלראב"ע מדאורייתא אין לאוכלו אחר חצות – לא חל חיוב נותר עד הבוקר².

כדעה זו עולה מהגמ' בברכות הנ"ל, שתולה את מחלוקת ראב"ע ור"ע במחלוקת ר"א ור' יהושע בביאור הפסוק "מועד צאתך ממצרים". הגמ' אומרת שלדעת ר"א, הסובר כראב"ע, "מועד צאתך ממצרים" אתה שורף, דהיינו "בבוקר הוא נעשה נותר" (רש"י ד"ה שם; ואין הכוונה לשריפה ממש, שהרי אין שורפין קדשים ביו"ט). וכן בריטב"א שם: "דאע"פ דאין זמן אכילתו אלא עד חצות, אין זמן שריפתו שיעשה נותר עד הבוקר". כך משתמע גם בתוס' שם (ד"ה ר"א), המקשים על ראב"ע מהפסוק "ולא תותירו ממנו עד בקר", שמשמע שמותר לאכול עד הבוקר, ומיישבים: "לא תעשו דבר שיבוא לידי נותר... שאם לא יהא נאכל עד חצות לא תוכל לאכול... ואם כן ישאר עד הבוקר". בדרך זו הלכו כמה

קרבן הפסח מוקרב ביום י"ד בניסן בין הערביים, ונאכל בליל ט"ו, ככתוב (שמות יב, ח-י): "ואכלו את הבשר בלילה הזה... ולא תותירו ממנו עד בוקר". בדרך כלל, המושג 'לילה' כולל את כל הזמן שמצאת הכוכבים ועד עלות השחר. אף על פי כן, בעניין אכילת הפסח קיימת מחלוקת תנאים בדבר, האם זמנה כל הלילה, או שמא עד חצות בלבד. יש לברר את גדרו ומקורו של זמן האכילה על פי שתי הדעות, ומהי הכרעת ההלכה במחלוקת זו.

הגמ' בפסחים (קכב, קובעת, שזמן אכילת מצה זהה לזה של קרבן פסח, ולדעה שזמנו עד חצות – אין יוצאים ידי חובת מצה אחר חצות. עקב כך, מצאנו בפוסקים דיון נרחב בשאלת זמן אכילת הפסח, כשאלה הנוגעת הלכה למעשה לגבי זמן אכילת מצה ואפיקומן.

מחלוקת התנאים

בברייתא (נו,ב) נאמר, שר' אלעזר בן עזריה מגביל את זמן האכילה עד חצות, ולדעתו "בלילה הזה" אינו כמשמעו, על פי לימוד מגזרה שוה: נאמר בפסח "ואכלו את הבשר בלילה הזה", וכן במכת בכורות (שמות יב,יב): "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה", וכשם שמכת בכורות היתה בחצות – כך גם זמן האכילה. ר' עקיבא סובר שכל הלילה כשר לאכילת הפסח, ולומד זאת מהפסוק (שם יא): "ואכלתם אותו בחפזון", דהיינו, עד השעה בה נחפזו ישראל ללכת, בבוקרו של יום ט"ו; אך הגמ' (ברכות ט,א) מבארת, שלדעת ראב"ע ה"חפזון" האמור הוא חפזונם של המצרים בלילה להוציא את ישראל.

הגמ' בברכות (שם) מביאה מחלוקת דומה, בביאור הפסוק (דברים טז, ו): "שם תזבח את הפסח בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים": ר' אליעזר בן הורקנוס מפרש, ש"כבוא השמש", שקיעת החמה, הוא זמן האכילה, ו"מועד צאתך ממצרים", בבוקר, הוא זמן השריפה של הנותר מן הפסח; ואילו ר' יהושע מפרש, שזמן האכילה הוא מבוא השמש עד זמן צאתך, דהיינו כל הלילה, כדעת ר' עקיבא¹.

1. גם במכילתא (שמות יב, ח) ובירושלמי (ברכות פ"א ה"א) מובא, שר' אליעזר סובר שהפסח עד חצות. ברא"ש (ברכות פ"א סי' ט) מובאת גרסה בגמ' בברכות לפיה לא נאמר שר' יהושע סובר כר"ע, והדברים מתאימים לגרסה המובאת בדקדוקי סופרים שם (מספר 'בית נתן'), לפיה נאמר במקום "והני תנאי כהני תנאי" "ואזו

2. על היחס בין שיטה זו לבין מחלוקת חזקיה ור' יוחנן בזמן הפיגול והנותר בשלמים עיין במערכה הקודמת.

באור שמח (הל' חמץ ומצה ו,א) חידש חידוש מפליג אף יותר בדעת ראב"ע: הפסח נאכל עד חצות מדין אכילת קרבן פסח, ומחצות והלאה אין באכילתו קיום אכילת קרבן פסח. מכל מקום, מותר לאכול מדאורייתא עד הבוקר, כפשט הכתוב: "לא תותירו ממנו עד בוקר", וזאת, מדין מצות אכילה הקיימת בכל הקדשים⁵.

האם ר' עקיבא מודה שמדרבנן גזרו לאכול עד חצות?

במשנתנו (נו,ב) נאמר: "הפסח אינו נאכל אלא בלילה, ואינו נאכל אלא עד חצות". רב יוסף מבאר, שמשנתנו סוברת כדעת ראב"ע. אביי מציע שאולי המשנה מתאימה לדעת ר"ע, ואף הוא מודה שמדרבנן יש לאכול רק עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה, אך רב יוסף דוחה זאת משום שבמשנה משתמע שזמן חצות הוא דאורייתא, כמו שאר המגבלות האמורות במשנה, שאינו נאכל אלא בלילה, ולמנויו, וצ"ל⁶.

שיטת רוב הראשונים, שדברי אביי לא נאמרו רק כהוה-אמינא, אלא ר"ע אכן סובר שמדרבנן חובה לאכול עד חצות, בדומה לקדשים הנאכלים ליום ולילה, שאכילתם מדרבנן עד חצות (משניות לעיל נד,ב-נה,א)⁷. אולם הרשב"א (בשו"ת, ח"א סי' תמה) סובר, שלפי מסקנת הגמ' כאן יש לומר שר"ע מכשיר כל הלילה, וכן מצדד בתוס' ר"י שירליאון (ברכות ט,א).

הרשב"א אינו מסביר מדוע לא גזרו חכמים בפסח כפי שגזרו בשאר הקדשים, אך יש מקום להעלות כמה טעמים לחלק: א. מכיוון שהפסח נאכל בחבורה, ובזמן אחד עם כלל ישראל כולו, יש פחות חשש לתקלה בדבר. ב. מכיוון שזמן הפסח מתחיל רק מן הלילה, ויש עניין להאריך בסיפור יציאת מצרים, לא רצו חכמים להגביל את זמנו. ג. מכיוון שמפורש בתורה, להבנת ר"ע, שהאכילה כל הלילה, לא גזרו חכמים כנגד המפורש בתורה להיתר⁸.

במקורות חז"ל בהם מובאת דעת ר"ע יש צדדים לכאן ולכאן. בברייתא בברכות (ט,א) נאמר: "קריאת שמע ערבית,

אחרונים, וביארו שיש באכילת הפסח אחר חצות איסור לאו הבא מכלל עשה, ולא לאו וכת³.

לעומת זאת, בגמ' בפסחים (קכ,ב) על המשנה "הפסח אחר חצות מטמא את הידים", נאמר: "אלמא מחצות הוה ליה נותר. מאן תנא? אמר רב יוסף: ראב"ע היא" (באור"ז הנ"ל התקשה בזה, ולא תירץ). יש שתירצו, שכוונת הגמ' לנותר מדרבנן (ליקוטי הלכות זבחי אפרים בזבחים כאן). אך הרשב"ם (ד"ה אלמא וד"ה ראב"ע) מפרש שהכוונה לנותר מדאורייתא, עיין שם, וחולק על הראשונים הנ"ל בברכות⁴.

אכילת קרבן פסח עד חצות הלילה. הפסח הצלוי "ראשו על כרעיו ועל קרבו" מונח במרכז שולחן ליל הסדר. בליל ט"ו בניסן הירח המלא (הנראה בחלון) מאיר מיד עם שקיעת השמש ובמשך כל הלילה. כאשר הוא מגיע לרום השמים ניתן לדעת שהגיע זמן חצות הלילה ולהפסיק את אכילת הפסח.

3. שו"ת רמ"ע מפאנו סי' א; פמ"ג (אור"ח סי' תעז משב"ז סק"א); ליקוטי הלכות זבחי אפרים כאן, ועיין בגר"ז לעיל ט,א.
4. וכן משמע גם בתוס' בפסחים נט,ב ד"ה ולא, "ושמעין ליה לר' עקיבא" וכו', שרלאב"ע יש לאו על הלנת הפסח אחר חצות, עיין שם.
5. קיים הבדל מהותי בין מצות אכילת פסח למצות אכילת שאר הקדשים: אכילת פסח היא חיוב אישי על כל אחד לאכול כזית, ואין שוחטין את הפסח אלא על הראויים לאוכלו. נאמרו גם הלכות מיוחדות באכילה זו, כגון שיאכלנו עם מצה ומרור. לעומת זאת אכילת שאר הקדשים איננה חובה אישית, אלא שהבעלים אחראים שלא יישאר ממנו עד בוקר. נמצא, שעד חצות חובה על כל אחד לאכול כזית, ומחצות ואילך חובה לוודא שהבשר יאכל עד הבוקר ולא יהיה נותר.
6. האר"ש התקשה בגמ' בפסחים (עא,א), שם אומר אביי: "והרי פסח לראב"ע, דבשר איפסיל ליה מחצות, ואמורין עד צפרא", וכוונת אביי להביא מכאן דוגמא שיתכן שהתורה הגבילה את זמן האכילה יותר מאשר את זמן ההקטרה, הרי שמדאורייתא אין לאכול אחר חצות! ותירץ באופן מחודד: מן ההבדל העקרוני בין פסח לשאר הקדשים עולה נפקא מינה נוספת, שפסח נאכל אף על פי שלא הוקטרו אמורין, ואילו אכילת שאר הקדשים תלויה בהקטרת האמורים. בפסח מצרים, לדעת אביי עצמו (פסחים צו,א) לא היתה הקטרת אמורין, וממילא, לדעת ראב"ע אכן לא

אלוהו אחר חצות, כי לא ניתן היה לאכול מדין שאר קדשים, התלויים בהקטרה. וראיית אביי היא מההשוואה בין אכילת הפסח בפסח מצרים, שנפסל בחצות לדעתו בהעדר אמורין, לבין הקטרת אמוריו בפסח דורות, שהיא כל הלילה.
6. רש"י (ד"ה א"כ) מבאר, שראיית רב יוסף מהלשון "אלא עד חצות", ששמעה נחרץ יותר, ולא כלשון המשניות לעיל (נד,ב-נה,א) על הנאכלין ליום ולילה: "עד חצות". תוס' בפסחים (קכ,ב ד"ה אמר) מפרשים שאין זה רק עניין סגנוני, אלא שמלשון זו משתמע שלאחר חצות אסור לאכול, ולדעתם דין זה לא נאמר בקדשים שבהם חצות הוא סייג בעלמא, ראה לעיל מערכה קטז.
7. תוס' (ד"ה ואיבעית) גורסים בגמ', שנאמרה בה ראייה נוספת, מאיזכור הדין "עד חצות" בין דינים נוספים מדאורייתא. רש"י הגיה בגמ' והשמיט ראייה זו, וראייתו כנראה מהמשניות הקודמות, שהזכירו דין "עד חצות" מדרבנן יחד עם דיני דאורייתא, אך תוס' מבארים, שהמשניות הקודמות הקפידו להזכיר דין זה לבסוף, ואילו משנתנו שונה "עד חצות" באמצע, ומשמע, שאף דין זה מדאורייתא.
8. רש"י פסחים צג,ב ד"ה בשעת אכילה (וראה גם לשונו שם עא,א ד"ה ר' אליעזר); רשב"ם שם קכ,ב ד"ה ד"ה ר"א; תוס' שם ד"ה אמר רבא; רמב"ם הל' ק"פ ח,טו; אור"ז הל' פסחים סי' רלא, ועוד.
8. ככללו הידוע של הט"ז (י"ד קיז סק"א). זאת, בניגוד לקדשים הנאכלים ליום

3. שו"ת רמ"ע מפאנו סי' א; פמ"ג (אור"ח סי' תעז משב"ז סק"א); ליקוטי הלכות זבחי אפרים כאן, ועיין בגר"ז לעיל ט,א.
4. וכן משמע גם בתוס' בפסחים נט,ב ד"ה ולא, "ושמעין ליה לר' עקיבא" וכו', שרלאב"ע יש לאו על הלנת הפסח אחר חצות, עיין שם.
5. קיים הבדל מהותי בין מצות אכילת פסח למצות אכילת שאר הקדשים: אכילת פסח היא חיוב אישי על כל אחד לאכול כזית, ואין שוחטין את הפסח אלא על הראויים לאוכלו. נאמרו גם הלכות מיוחדות באכילה זו, כגון שיאכלנו עם מצה ומרור. לעומת זאת אכילת שאר הקדשים איננה חובה אישית, אלא שהבעלים אחראים שלא יישאר ממנו עד בוקר. נמצא, שעד חצות חובה על כל אחד לאכול כזית, ומחצות ואילך חובה לוודא שהבשר יאכל עד הבוקר ולא יהיה נותר.
6. האר"ש התקשה בגמ' בפסחים (עא,א), שם אומר אביי: "והרי פסח לראב"ע, דבשר איפסיל ליה מחצות, ואמורין עד צפרא", וכוונת אביי להביא מכאן דוגמא שיתכן שהתורה הגבילה את זמן האכילה יותר מאשר את זמן ההקטרה, הרי שמדאורייתא אין לאכול אחר חצות! ותירץ באופן מחודד: מן ההבדל העקרוני בין פסח לשאר הקדשים עולה נפקא מינה נוספת, שפסח נאכל אף על פי שלא הוקטרו אמורין, ואילו אכילת שאר הקדשים תלויה בהקטרת האמורים. בפסח מצרים, לדעת אביי עצמו (פסחים צו,א) לא היתה הקטרת אמורין, וממילא, לדעת ראב"ע אכן לא

באה לרבות אכילת פסח, וכר"ע. פשטות הגמ' שלא עשו בו סייג (עיין רש"י ברכות ב,א ד"ה כדי), אך יש מקום לפרש ש"כשר כל הלילה" מדאורייתא.

במכילתא (שמות יב,ח) נאמר: "בלילה הזה... עד בקר למה נאמר? לא בא הכתוב אלא ליתן תחום לבקרו של בקר, ואי זה? זה עמוד השחר. מכאן אמרו: אכילת פסחים ואכילת זבחים והקטר חלבים ואיברין מצותן עד שיעלה עמוד השחר. כל הנאכלין ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. ומפני מה אמרו עד חצות? כדי להרחיק אדם מן העבירה". בפשטות, משפט הסיום מוסב על כל האמור לעיל, אך יתכן לפרשו רק על הנאכלין ליום אחד.

בתוספתא בפסחים (ב,טו) הנ"ל נאמר: "החזרת והמצה והפסח... מאימתי אוכלין? משתחשך. לא אכלן משתחשך – אוכלן כל הלילה". משמעות לשון התוספתא, שהיתר האכילה כל הלילה נאמר הלכה למעשה, ולא מדאורייתא בלבד. אך יש להבין, מדוע לכתחילה יאכל מיד משתחשך? ניתן לפרש, שאין זה אלא עניין של "זריזין מקדימין למצוות", או שיש דין מיוחד מדאורייתא לאכול את הפסח בראשית הלילה, כמצוה מן המובחר⁹, ואין כוונת התוספתא לחלק בין קודם חצות לאחר חצות. לדרך זו, מוכח מהתוספתא שלדעת ר"ע לא גזרו חכמים להרחיק מן העבירה בפסח. אולם בהגהות מיימוניות (הל' חור"מ ח,ט) כתב בשם רבנו שמחה, שכוונת התוספתא שלכתחילה יאכל קודם חצות, מחמת הרחקה מן העבירה, ורק בדיעבד רשאי לאכול אף אחר חצות. זאת, בדומה לשיטת תוס' בפסחים (קכ,ב ד"ה אמר), שהנאכלים ליום ולילה, שלכל הדעות גזרו בהם לאוכלם עד חצות – נאכלים בדיעבד גם אחר חצות (ראה לעיל מערכה קטז)¹⁰.

הכרעת ההלכה

כאמור, על פי הגמ' משנתנו סוברת כראב"ע, וכן המשנה בברכות ופסחים, ואילו המשנה במגילה הולכת בשיטת ר"ע.

בברכות (פ"א ה"א), וז"ל: "הקטר חלבים ואיברים ואכילת פסחים מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אגן תנינן 'אכילת פסחים', אית דלא תני 'אכילת פסחים'. מאן תנא אכילת פסחים - רבנן [הסוברים שאכילתו כל הלילה], ומאן דלא תנא אכילת פסחים - רבי אליעזר [הסובר שזמנו עד חצות מדאורייתא]. ומאי טעמא דרבי אליעזר? נאמר כאן לילה ונאמר להלן לילה, מה לילה שנאמר להלן חצות - אף כאן חצות. אמר רבי חונה: ולית כן, אכילת פסחים אפילו כרבנן, דתנינן הפסח אחר חצות מטמא את הידים". נראה שכוונת רבי חונה לומר שגם לפי חכמים אי אפשר לשנות "אכילת פסחים" במשנה בברכות, וזאת למה? פירש בעל פני משה (וכעין זה באו"ז הל' פסחים ס' רלא): במשנה בברכות נשנו דברים שמצותם כל הלילה, ולכן אע"פ שגזרו בהם לכתחילה לעשותם עד חצות - בדיעבד רשאי לעשותם גם אחר חצות, כגון קריאת שמע, וכן אכילת הקדשים שזמנם ליום ולילה. בפסח, לעומת זאת, חכמים קבעו שמחצות אף יטמא את הידים, ואם כן אי אפשר לאוכלו לאחר חצות. אולם בעל ספר חרדים מפרש אחרת את דברי ר' חונה: אין לגרוס 'אכילת פסחים' ולהעמידה כרבנן, שכן במשנה בפסחים שנינו כר' אליעזר, ועדיף לתאם בין המשניות. לפירוש זה, אין ראייה שאף חכמים עשו סייג באכילת הפסח.

יש להעיר עוד על הירושלמי בפסחים (ב,טו): "החזרת והמצה והפסח... מאימתי אוכלין? משתחשך. לא אכלן משתחשך - אוכלן כל הלילה". מבואר כאן, שאף לדעת ר"ע עיקר מצות האכילה דווקא בראשית הלילה, ולא כפ"נ, ובאור שמח (הל' חמץ ומצה ו,א) ביאר שהדבר נלמד מהפסוק "כבוא השמש", שנדרש (ברכות סם): "כבוא השמש אתה אוכל".

9. ראה בסוף ההערה הקודמת.

והלה בלילי פסחים, ואכילת פסח - מצותן עד שיעלה עמוד השחר", דהיינו כדעת ר"ע, כדברי הגמ' שם. פשטות הברייתא, שאכילת הפסח נוהגת למעשה כל הלילה (תוס' ר"י שירליאון שם; רשב"א). ואיזכור קריאת שמע הוא כדעת רבן גמליאל, הסובר שזמן ק"ש כל הלילה (פני יהושע).

אפיקומן. אכילת האפיקומן בסיומו של ליל הסדר היא זכר לפסח, או למצה הנאכלת עמו, ולכן יש לאוכלה בזמן הראוי לאכילת הפסח. נחלקו ראשונים להלכה על פי מחלוקת התנאים כאן עד אימתי יש לאכול את האפיקומן, והכרעת השולחן ערוך היא שלכתחילה יש לסיים את אכילתו עד חצות הלילה.

הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות ד,ב), שאף בזאת עשו חכמים סייג, ורש"י (ברכות ב,א ד"ה כדי) חולק בדבר, ולדעתו הדבר מובא רק כדוגמא לדבר שמצותו כל הלילה (וראה להלן מערכה רח). אם כן, לשיטת הרמב"ם אין מקום להזכיר את קרבן הפסח אלא אם כן גם בו עשו סייג, ואילו לרש"י אפשר היה לכוללו עם הקטר חלבים ואברים (עיין רשב"א שם).

במשנה במגילה (כ,ב) נאמר: "זה הכלל... דבר הכשר בלילה - כשר כל הלילה", והגמ' (כא,א) מבארת שלשון זו

ולילה, עליהם נאמר (ויקרא ז,ז): "ביום קרבנו יאכל, לא יניח ממנו עד בקר", ולא מפורשת אכילתם בלילה.

טעמים אלה וכיוצא בהם כתבו הפני יהושע והצל"ח (ברכות ט,א). בפנ"י הוסיף: "דלר"ע כיוון דעיקר מצותה מדאורייתא היינו מחצות ואילך עד הבוקר, והיינו משעת חפזון דישאל, משום הכי לא שייך לעשות סייג לעקור עיקר מצותה מן התורה". נראה מדבריו שר"ע מודה ש"שעת חפזון" היא בחצות, אלא שלראב"ע החפזון דמצרים הוא שעת סיום האכילה, ואילו לר"ע החפזון דישאל הוא זמן האכילה, כפשטות הכתוב: "ואכלתם אותו בחפזון", בשעת החפזון עצמו. כדבריו משמע בלשון המכילתא דרשב"י (שמות יב,ח), המביא את דברי ר"ע: "ואכלתם אותו בחפזון - בשעת חפזון", אך בלשון הגמ' "עד שעת חפזון" לא משמע כן, אלא כפ"נ, שהחפזון דישאל היה בבוקר בלבד.

יש להעיר על הפנ"י מהתוספתא בפסחים (ב,טו): "החזרת והמצה והפסח... מאימתי אוכלין? משתחשך. לא אכלן משתחשך - אוכלן כל הלילה". מבואר כאן, שאף לדעת ר"ע עיקר מצות האכילה דווקא בראשית הלילה, ולא כפ"נ, ובאור שמח (הל' חמץ ומצה ו,א) ביאר שהדבר נלמד מהפסוק "כבוא השמש", שנדרש (ברכות סם): "כבוא השמש אתה אוכל".

10. מקור נוסף לשייך לענייננו, ואף הוא תלוי בפרשנויות שונות, הוא הירושלמי

לעניין אכילת מצה דנו הראשונים, על הצד שהלכה כר"ע, האם לדעה שיש הרחקה מדרבנן בפסח עד חצות – יש להחמיר גם במצה, שאין באכילתה אחר חצות חשש שיבוא לידי כרת (עיין או"ז הנ"ל ורא"ש פסחים פ"י סי' לח, לעומת רא"ש ברכות פ"א סי' ט). באפיקומן יש צד להקל ולהחמיר: להקל, מפני שלרוב הדעות אינו מדאורייתא, ואינו בא לקיום מצות אכילת מצה אלא כזכר לקרבן פסח; ולהחמיר, מפני שגם אם במצות אכילת מצה לא עשו הרחקה – באפיקומן, הבא כזכר לפסח, ראוי לעשות הרחקה. בשולחן ערוך (סי' תעז ס"א) פסק בעניין האפיקומן: "ויהא זהיר לאוכלו קודם חצות".

סיכום

נחלקו תנאים בזמן אכילת הפסח מדאורייתא: לדעת ראב"ע ור' אליעזר זמנו עד חצות, ולדעת ר"ע ור' יהושע כל הלילה. הנושא שנוי במחלוקת גם בסתמי המשניות. לדעת ראב"ע, יש אומרים שהפסח בחצות נעשה נותר (רשב"ם), ושיטת כמה ראשונים שאינו נעשה נותר עד הבוקר (רש"י, תוס', ועוד). על כל פנים, הדעה המקובלת שיש באכילתו איסור עשה, ובאור שמח חידוש שמדאורייתא מותר לאוכלו כל הלילה, אלא שאין בכך קיום מצות אכילת הפסח.

גם בדעת ר"ע נחלקו המפרשים, האם מודה שמדרבנן אסור לאכול את הפסח אחר חצות (רוב הראשונים), או מתיר לאוכלו כל הלילה (רשב"א). במקורות חז"ל יש פנים לכאן ולכאן.

נחלקו הראשונים להלכה כיצד לפסוק (בהקשר של זמן אכילת מצה, הנגזר מן הפסח). רוב ראשוני אשכנז פסקו כראב"ע, ורוב ראשוני ספרד כר"ע. בשו"ע כתב שיש להזהר לאכול את האפיקומן קודם חצות.

מבחינת הכלל "הלכה כסתם משנה", בסתירה בין משניות אין הולכים אחר הרוב, וכדברי הגמ' (יבמות קא, ב): "מה לי חד סתם, מה לי תרי סתם, מה לי תלתא?". אף על פי כן כתבו ראשונים, שישנה עדיפות למשניות בזבחים ופסחים, משום שנאמרו במסגרת הלכות פסח, או קדשים בכלל, ולא כאיזכור אגבי במסכת אחרת (רא"ש ברכות פ"א סי' ט; או"ז הל' פסחים סי' רלא; מאירי סוף פסחים). מאידך, יש שכתבו שהמשנה במגילה עדיפה, משום שהיא "הלכתא פסיקתא", כלומר, שנאמרה בלשון כוללת, "דבר הכשר בלילה כשר כל הלילה" (רי"ץ גיאנות הל' פסחים עמ' שיד)¹¹. טעם נוסף להעדפת סתמא זו, מפני שדעת ר"ע מתאימה יותר לפשט הפסוקים¹².

מבחינת כללי ההכרעה במחלוקות תנאים, קיימא לן "הלכה כר' עקיבא מחברו", ובפרט על פי הגמ' בברכות, שגם ר' יהושע ור' אליעזר נחלקו בדבר, והרי קיימא לן שהלכה כר' יהושע (גדה ז, ב).

בדברי האמוראים לא מצאנו הכרעה ברורה במחלוקת זו. לשון רבא¹³ (פסחים קב, ב): "אכל מצה בזמן הזה אחר חצות – לראב"ע לא יצא ידי חובתו", ומשמע שאינו סובר כך להלכה (עיטור הל' מצה ומרור דף קלה, א; או"ז סי' רלא). מאידך, רבא עצמו (ראש השנה כ, ב) דן על הלכות קידוש החודש על פי ההנחה, שחצות הלילה קובע מדאורייתא לעניין זמן אכילת פסח ומצה (עיין רש"י ותוס' ד"ה חצות ור"ח, ועיין שם ברש"ש; אך ברז"ה שם פירש אחרת).

מצירוף כל האמור, התעוררה מחלוקת גדולה בין הראשונים בהכרעת ההלכה בעניין זה: התוס' וסיעתם, בעיקר מראשוני אשכנז, פוסקים כראב"ע¹⁴; הרמב"ם וסיעתו, בעיקר מראשוני ספרד, פוסקים כר"ע¹⁵; ויש שנסתפקו בדבר ופסקו לחומרא¹⁶.

ס' תקכה; סמ"ג מ"ע רכה (בשם ר"י); מרדכי סוף פסחים; וכן משמע בבעל המאור (ר"ה ה, ב בדפי הרי"ף ד"ה ועוד).

15. רמב"ם הל' קרבן פסח ח, טו (אך בתחילה פסק כראב"ע, עיין פירוש המשנה מגילה ב, ב במהדו' הרב קאפח); רי"ף (כן כתב בשמו הריטב"א בקידושין נד, ב, וכן דייק השלטי גבורים פסחים כז, ב מהשמטתו את דברי רבא על זמן אכילת מצה בזמן הזה); רי"ץ גיאנות הל' פסחים עמ' שיד; עיטור (הל' מצה ומרור, דף קלה, א); רמב"ן, מובא בריטב"א בע"ז יט, ב (יש שהגיהו בו "הרמב"ם", אך לשון הריטב"א "רבנו הרמב"ן" אינה מתאימה לרמב"ם); ריטב"א בהגדה של פסח ("שורת הדין שזמנו כל הלילה... ראוי להחמיר לכתחילה"), וכתב זאת בשם הגאונים; מאירי סוף פסחים; בשו"ת רדב"ז (מכת"י סי' ס) כתב, שזוהי דעת רוב הראשונים.

16. שו"ת הרשב"א ח"א סי' תמה; רא"ש (ברכות פ"א סי' ט); ר"ן על הרי"ף פסחים כז, ב ומגילה ז, א; יריאים סי' צ: "יש לחוש" (ועיין יריאים סי' ש, שמשמע כר"ע); ועיין וקח סי' רפג.

11. שני השיקולים האמורים מוזכרים בגמ': בסנהדרין לד, ב נאמר, שיש עדיפות למשנה שנאמרה במקומה על פני משנה שמובאת במקום אחר כעניין צדדי. בבבא קמא קב, א נאמר, שמשנה שנשנתה כ"הלכתא פסיקתא" עדיפה מסתם משנה. בגדר "הלכתא פסיקתא" נחלקו ראשונים, האם הכוונה שהמשנה מנוסחת בלשון כוללת (תוס' שם ד"ה גבי בשם 'יש מפרשים'), כנדון דידן, או שהכוונה שהמשנה צורפה להלכות נוספות שנפסקו להלכה בפשטות (רש"י).

12. מנחת יצחק (ח"ה סי' קכג אות ח), והביא דוגמא לכך מב"ק סט, ב: "מאי חזית דאזיל בתר ההיא סתמא?... משום דמסייע ליה קרא".

13. כך הגרסה לפנינו ובהרבה ראשונים. גרסת רבנו מנוח (הל' חו"מ ו, א) "רב", ואילו בעיטור (הל' מצה ומרור, דף קלה, א) "רבה", ולגרסאות אלו מיושבת הסתירה להלן מדברי רבא בר"ה.

14. תוס' זבחים כאן ד"ה ורב"א ומגילה כא, א ד"ה לאתויי (אך בפסחים קב, ב ד"ה אמר הסתפקו בדבר); רבנו חננאל (פסחים שם); ראב"ן סוף פסחים; ראב"ה פסחים